

Szentendrei szerb fahordó

KITANICS MÁTÉ

SZERBEK MAGYARORSZÁGON

MIGRÁCIÓ A 14–18. SZÁZAD KÖZÖTT

Visszatekintve az elmúlt évszázadokra jól látható, hogy a migrációs mozgatórugók széles spektruma mit sem változott. Az elvándorlást kiválthatta éhínség, anyagi motiváció, az érvényesülés és a jobb körülmények közé kerülés vágya csakúgy, mint a permanens fenyegetettség érzése. Az azonban kétségtelen, hogy rövid idő alatt a legnagyobb tömegeket mindig a háborús konfliktusok mozgatták meg. A 15–18. században a Kárpát-Balkán-térségben olyan mélyreható változások játszódtak le, amelyek a politikai, etnikai és társadalmi viszonyokat alapjaiban változtatták meg. Az Oszmán Birodalom előretörésével a középkori balkáni államok elbuktak, a Magyar Királyság pedig mint önálló regionális középhatalom megszűnt létezni. A menekültek egy része a védettebb, Habsburg-fennhatóság alatti területeken keresett menedéket az ország középső részéről elvándorlókkal együtt. Ezzel párhuzamosan az Oszmán Birodalom az általa elfoglalt magyarországi területeken hozzálátott a megfogyatkozott lakosság pótlásához. Ennek megfelelően a végvárrendszer mindkét oldalán ott találjuk a balkáni eredetű népet, nemcsak a jobbágyok és a parasztok, de a nemesesség és a polgárság (kereskedők, kézművesek) képviselőiben is.

A szerbeknek a Magyar Királyságtól délre, egészen az Adriáig húzódó szállásterülete kezdetben egyfajta ütközőzónát képezett Magyarországnak és a Bizánci Birodalom között. A két fél harcában gyakran a bizánci függésen lazítani kívánó szerb nagyszupánok seregei is részt vettek, miközben a Bizánc-ellenes érdekközösség révén magyar–szerb dinasztikus kapcsolatok alakultak ki, szerb főurak kerültek vezető magyarországi tisztségekbe. Fegyveres kíséretük és szolgálataik részére alapított kolostorokról a Magyar Királyság területén több helyütt is tudunk.

A 13. században a gyengülő Bizánc helyzetét és szerepét a térségben egyre inkább Magyarország igyekezett átvenni, így más balkáni népekkel együtt a szerbek is védekezésre kényszerültek. Az expanzív politikának köszönhetően a Magyar Királyság déli előterében függőségben álló bánóságok sora jött létre. Így Bosznia és Szerbia északi vidékeinek bekebelezésével jelentősebb szerb népesség került magyar fennhatóság alá.

A KORAI RÁC MIGRÁCIÓ

A kialakult helyzetet alapjaiban változtatta meg, hogy a 14. század közepén a Balkán-félszigeten egy új, agresszív módon és meglehetősen gyors ütemben terjeszkedő, a politikai viszonyokat szétziláló és saját érdekei mentén újraformáló hatalom tűnt fel. Néhány éves „segédcsapati tevékenységet” követően az oszmán állam 1354-ben Gallipoli elfoglalásával vetette meg a lábát Európa területén. 1361-ben meghódította Drinápolyt, amelyet 1365-ben Edirne néven fővárosává tett. 1371-ben a Dusán cár halála után meggyengült és széthúzó szerbekre a Marica folyó mellett mértek súlyos vereséget, majd 1389-ben Rigómezőn az egyesült szerb és bosnyák főerő szenvedett érzékeny veszteséget.

A Kosovo Polje-i ütközetet követően Szerbia déli része közvetlen török uralom alá került, így már ekkor számolhatunk a rácok északi irányú migrációjával, bár a folyamat csak a 15. századtól vált intenzívvé. Luxemburgi Zsigmond ugyanis, felismerve a török veszély nagyságát, a szerbekkel szorosán együttműködve látott hozzá a déli határok megerősítéséhez. Lazarevics István, majd Brankovics György despota számos magyar birtokot ka-

pott hűsége jutalmául, így a déli határvidéken, de jóval északabbra is, többek között Szolnokon, Tokajban, Debrecenben vagy éppen Világosvárott számos rác jobbágyot telepítettek le. Ezzel párhuzamosan az 1430-as évektől megindult a megfogyatkozott lakosságú Szerémség, illetve Keve, valamint Temes vármegye déli részének erőteljes elszerbesedése is, amely Hunyadi Mátyás uralkodása alatt tovább folytatódott.

1459-ben elesett Szendrő, elbukott Szerbia. Ekkor, illetve az 1460-as évek közepén Brankovics István és Brankovics Vuk vezetésével a Bácska és Csongrád, de a Szerémség, Temes vármegye és Keve is újabb szerb lakosokat kapott. A spontán és szervezett betelepedést tovább ösztönözte, hogy 1481-ben Mátyás felmentette a rácokat a katolikus egyháznak fizetendő adó alól. Minden bizonnyal ennek is szerepe lehetett abban, hogy a király egyik levele szerint 1479 és 1483 között több mint 200 000 szerb költözött az ország területére. Az újabb kutatások ezt a számadatot némileg túlzásnak tartják, s a 200 000 főt a mohácsi csatát megelőzően a teljes magyarországi szerb népességre vonatkoztatják. Ennek a rác tömegnek a gerince ekkor a Szerémségben, valamint attól keletebbre, Temes vármegyében és Keve déli részén összpontosult, miközben szórványaik jelen voltak Bács, Bodrog, Csongrád, Torontál és Békés vármegyében csakúgy, mint az erdélyi Hunyadban és Szászváros környékén.

A mohácsi csatát követően a szerbesség erősen hullámozott a meggyengült Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom között. Cserni Jován fegyveresei előbb a Bácskában állomásoztak, majd 1527-ben, vezérük halála után egy részük török zsoldba szegődött a Szerémség területén, másik részük Szapolyai pártját erősítve a Maros mellett és a Temesközben telepedett le, többen pedig – akárcsak a szerbek által őrzött Lippa vára – Habsburg Ferdinánd oldalára álltak. A következő évtizedekben mind Szapolyai, mind Ferdinánd mellett kiemelten fontos katonai szerephez jutottak a könnyűlovasság, a gyalogság és a dunai naszádosok soraiban. Egy évtizeddel Buda eleste után, 1552-ben a Temesköz is török fennhatóság alá került. A 16. század második felében ennek következtében már nemcsak itt és a Szerémségben, de a Bácskában is egyértelmű szerb többség érvényesült.

Mindeközben a 16. század közepének szlavóniai és dél-dunántúli török hódításai a Dunántúlra történő szerb betelepedés előtt is utat nyitottak. Így hamarosan Pozsegán túl Tolna, Baranya, Somogy és részben Fejér megye is jelentős ortodox népességet tudhatott magáénak. Ezek a vidékek ugyanakkor nemcsak szerbek, de az egykori balkáni őslakosság romanizálódott utódai, a vlahok is nagy számban telepedtek le. A törökök által efláknak nevezett, elsősorban katonáskodással és állattenyésztéssel foglalkozó népcsoport ekkor már identitását tekintve is jelentősen előrehaladt az elszlávosodás, elszerbesedés útján.

Tovább nőtt az alföldi és a dunántúli szerbek száma a 16. század végén és a 17. század elején a tizenöt éves háború eseményei következtében is. Az Alföldön ebben a tekintetben főként a Maros és a Körösök köze, illetve a Duna mente említhető, míg a Dunántúlon Pálffy Miklós főkapitány olykor erőszaktól sem mentes telepítési törekvései értek el jelentősebb sikereket. Ekkor kapott újabb utánpótlást Komárom és Győr rác lakossága, de Esztergom környékére Baranya, Tolna és Somogy megye mellett a Bácskából is telepedtek le szerbek-vlahok. Csak a Bácskában 39 települést hagytak hátra, hogy Rudolf királynak hűséget fogadva kenézeik és pópáik kedvezőbb körülmények közé vezessék a mintegy 15 000 fős tömeget. Többen közülük azonban nem tudtak gyökeret verni új otthonaikban, így később visszatértek és részben a nagyobb lélekszámú katolikus bunyevácsgba olvadtak.

Az említett szórványok ellenére, amelyek a 16. században a Duna vonalát követve az ország szívébe hatoltak, a rácok masszívabb tömegei egészen az 1620-as évek végéig a Dunántúlon nemigen terjedtek túl Tolnán, illetve Fejér vármegye déli részén. Esterházy Miklós még 1627-ben is Simontornyát adta meg a rácok dunántúli szállásterületének északi pontjaként. Két évvel később azonban Tassi Gáspár kamarai tanácsos már éppen a nádornak panaszkolta, hogy a szerbek Tolna határát is átlépték: „*Szinán pasa feljövetelének előtte Mohácson, Szekszárdon, Baranyán, Somogyon fölül vagy igen kevés, vagy semmi rácság nem lakott, hanem mind magyarság lakta [...], ez nem tagadható dolog. Hanem im nemrégén jött megint valahonnét afféle rácság és az egész Tolnán is fölül ellepte a földet, a magyarokat kiszorították sok falukról.*”

A NAGY SZERB KÖLTÖZÉS

Az állandó migrációs utánpótlásnak köszönhetően a magyarországi szerb szállásterület egészében szemlélve jelentősen megnövekedett. A visszafoglaló háborúk időszakára tehető tömeges beköltözés során 30-40 ezer fős keresztény szerb és albán tömeg hagyta el Koszovó területét, Niš vidékét, Belgrádot és környékét, illetve a Morava medencéjét. Ennek kapcsán az 1690. évi nagy szerb kivándorlásról (Velika seoba Srba) esik leggyakrabban szó. A valóságban azonban a Habsburg-csapatok előretörésével, a „törökök” viszszaszorulásával, az erőviszonyok folytonos változásával a szerbek nemcsak 1690-ben vándoroltak be Magyarországra nagyobb számban, hanem ezt megelőzően és ezt követően is. Ráadásul a szerb etnikumon kívül ekkor más balkáni népek, népcsoportok is új otthonra találtak a Kárpát-medencében.

1686-ban például Petrovics Novák szerb vezér kért bebocsátást 10 000 vitézével Temesvár környékére. A rácok közül végül 5000 fő telepedett át török területről, egy részük Becskereken és Lippán, más részük Baján vállalt fegyveres szolgálatot. Egy évvel később nagyobb számban érkeztek azok a bunyevácok is, akiket a szerb tudományos élet egyes képviselői egyszerűen csak katolikus szerbként emlegetnek.

A hazánkban napjainkban a horvátok közé sorolt népcsoport belgrádi katolikusokkal és ragúzai kereskedőkkel egészülve főként a Szeged–Szabadka–Baja–Zombor négyezőgben telepedett le, miközben közülük többen a Duna menti migrációs útvonalat követve Csepelen, Érden, Tökölön, Törökbálinton, Ráckeresztúron, Solymáron, Perkátán vagy éppen Pesten és Budán találtak új otthonra. A bunyevácokkal gyakran rokonított, de tőlük antropológiailag, néprajzilag és társadalmi szerkezetüket tekintve is számos tekintetben eltérő sokácnak ekkor az említett Bácskán túl jórészt Baranyába költöztek.

Rajtuk kívül ebben a vonatkozásban érdemes említést tenni azokról a katolikus bolgárokról is, akik a visszafoglaló háborúk kezdeti, 1683 és 1687 közötti sikerein felbuzdulva Csiprovci környékén 1688-ban felkelést kezdeményeztek. Az események hasonlóan kezdődtek, mint a szerb–albán megmozdulás két évvel később. A bolgároknál is magas rangú egyházi, a bojárcsaládból származó szófiai érsek, Sztevan Knezevics szervezte a felkelést az osztrák császárral, magyar királlyal együttműködve. Lipót előbb Szófia elfoglalására utasította csapatait, majd belátta, hogy Bulgária felszabadításához egyelőre nem megfelelőek az erőviszonyok. A csiprovciak felkelése így 1688-ban ku-

darcba fulladt. A megtorlás, illetve az attól való félelem következtében Csiprovciából, Kopilovciából, Zelesnából és Klisurából

sokan keltek útra. Számuk azokkal a reguláris és irreguláris egységekben harcoló bolgár katonákkal együtt, akik a Balkán különböző pontjain állomásoztak és végül Magyarországon találtak új otthonra, több ezerre tehető. Egy részük a Havasalföldön is harcoló Pejacevics Georgi bojár vezetésével – boszniai délszlávokkal együtt – a Bácskában, Szlavóniában és Baranyában állapodott meg. Másik csoportjuk a Duna mentén mozgott észak felé, és főként Budán, illetve annak környékén próbált új életet kezdeni. Szentendre ekkor vált a szerbeken és a Dalmáciából bevándorolt horvátokon túl egyes bolgár csoportok otthonává is.

Ennek a migrációs időintervallumnak a csúcspontját kétségkívül az 1690. év jelentette, amikor Lipót felhívása nyomán a balkáni szerbek felkeltek a törökök ellen, majd Belgrád elestét követően III. Csarnojevics Arzen ipeki pátriárka vezetésével nagyobb számban kértek engedélyt a biztonságosabb területekre történő áttelepülésre. A pátriárka székhelyének Magyarországra, Szentendrére, majd a szerémségi Karlócára történő áthelyezése külön jelentőséget adott ennek a

A szerbek
bevándorlása

„nagy szerb költözésnek” is nevezett bevándorlási hullámnak, mivel ez a szerb ortodox egyház végleges meggyökeresedését jelentette a magyar–horvát területeken.

A magyarországi bevándorlási célterületek a migrációs csatornák kötöttsége, a kormányzat aktív szerepvállalása és a helyben tapasztalt lehetőségek kombinációja miatt gyakran fedték egymást. Így nem csoda, hogy a Bácska, Baranya és a Duna mente egyes vidékein szerbek, albánok, bunyevácok, sokácok, dalmátok, bolgárok és cincárok („görö-

gök”) éltek együtt. Hogy a heterogén balkáni közösség egyes tagjai végül a nemzeti ébredés korában mely nációhoz csatlakoztak, abban kétségkívül az egyháznak volt a legnagyobb szerepe. A hódoltság időszakában a szerb ortodox pópák, szerzetesek voltak aktívak egyes balkáni népcsoportok elszervezésében, ugyanakkor ezzel párhuzamosan, különösen pedig a visszafoglaló háborúk időszakában boszniai ferencesek fejtettek ki jelentős tevékenységet annak érdekében, hogy az „eltévelyedettek” visszatérjenek a katolikus egyház

kebelére. Ezzel a tevékenységükkel pedig jó eséllyel alapozták meg, hogy a megtérítettek a későbbiekben a magyarországi horvátországba integrálódjanak. Nem véletlen, hogy a 17. század végén, a 18. század elején több város vagy városrész, köztük a budai Tabán is „hálatelt szívvel mond köszönetet a bosnyák ferenceseknek, kik nem csak nekik, hanem apáiknak, nagyapáiknak, déd- és ükapáiknak is igazi papjai voltak, többszöri menekülésükben követték őket, a köztük keveredett skizmatikus szerbeket megtérítették”.

KIVÁLTSÁGOK TERÜLETI ÖNÁLLÓSÁG NÉLKÜL

A betelepülő több tízezres szerb és albán népességnek egy kisebb része Horvátország területén talált új otthonot, miközben nagyobb részük a Magyar Királyság déli és Duna menti részeire nyert bebocsátást. Sokan a Szerémségben, Baranyában, a Bácskában, a Tisza és a Maros mentén, többen városokban, sok helyütt a róluk elnevezett „Rácvárosban” telepedtek le. Jelentős számban képviseltették magukat Pesten, Budán, Szentendrén, Esztergomban, Komáromban, Győrött, Pécsen, Mohácson, Baján, Kecskeméten, Tokajban és Debrecenben is. Az újonnan érkezett „rác nemzetnek”, amely bízott a mielőbbi hazatérésben, I. Lipót különböző kiváltságokat adományozott. Az oklevelek egyrészt a szerb érsek egyházi és világi főségét, másrészt a szerbek császári alávetettségét, ezzel együtt a megyei és földesúri függőségtől való mentességét hangsúlyozták. Egyetlen kiváltságlevél sem tette azonban lehetővé számukra különállót, saját terület kiszakítását, ahogy önálló világi vezető megválasztását sem.

Az 1699. évi karlócai békekötést követően egyértelművé vált, hogy a szerbek nem költözhetnek vissza korábbi lakhelyükre, az ígért politikai önkormányzat megvalósulására nem kerülhet sor. A szerbségben rejlő katonai potenciál kihasználását azonban a császári kormányzat nem szalasztotta el: jelentős szerepet szánt a rácoknak az 1702–1703-ban kialakított Tiszai–marosi határőrvidéken. Az ide költöztetett vagy már itt élő szerbség adó- és robotmentes, szabad földhasználatért cserébe katonai szolgálatot látott el a sáncokban, palánkokban, a határon kívül vagy éppen azon belül bármikor bevethető állományt képezve. Harcedzettségüket és vadságukat a magyarok igen hamar, már a Rákóczi-szabadságharc alatt megismerhették, igaz, a „rácok ostoraként” is emlegetett Vak Bottyán és a felkelők csapatai sem maradtak alul az öldöklésben.

A határőrök a földművelésen túl főként állattenyésztéssel és kereskedelemmel foglalkoztak. Jobb módú vezetőik egy része hosszabb szolgálat után – kiemelkedő hadi érdemei fejében – nemességét szerzett. A Tiszai–marosi határőrvidéket – annak ellenére, hogy 1718-ban a törökök visszahúzódtak a Temesközből – véglegesen csak 1750–1751-ben szüntették meg. Az itteni

szerbek egy része ekkor a Dnyeper és a Bug közé, Oroszországba költözött, ahol cári támogatás mellett alapították meg Új Szerbiát, más részük a Temesi bánóság torontáli részébe települt át. Az 1760-as években a Tisza és Maros menti vidékről, illetve Torontálból nagy számban költöztek rácok az újonnan felállított bánági határőrvidékre, ahol az Illír ezred, illetve a Tiszai határőrvidékből megmaradt Sajkás kerület katonáinak sorait gyarapították.

Mindezeket a fentebb említett belső migrációs áramlásokon túl a 18. század balkáni háborúi ismételt, határon átívelő népmozgásokat eredményeztek. Ezek a migrációs áramlások azonban már kevésbé érintették az ország belsőbb területeit, jórészt a déli végeken haltak el. Az 1716–1718-as osztrák–oszmán háború, illetve az azt követő események következtében elsősorban a koszovói Vučitrni szandzsák lakosságának lélekszáma csökkent erőteljesebben, és ennek – akár csak az 1736–39 és az 1788–91 között zajló háborúknak – ismét főként a Szerémségben lecsapódó szerb és albán betelepülés lett az eredménye.

A 14. század végétől ennek a több nagyobb és kisebb hullámban érkező

és így a 18. század végén már csaknem 700 000 főre tehető szerbségnek az 1700-as években tekintélyes része élt a magyar megyei közigazgatáson kívül, katonai határőrvidéken vagy éppen kamarai igazgatás alatt. Így hamar gyökeret vert körükben az az elképzelés, hogy a királyságon belül egyfajta „corpus separatum”-ot alkotnak. Ez a vélemény elsősorban a határőrvidékek és az ortodox papság körében volt igen népszerű. Az 1771. évi *Illír szabályzat*, majd az 1779-ben kiadott *Illír deklaratorium* azonban a határőrvidéken kívül élő szerbeknek ezt a felfogását jelentősen erodálta, mivel a rácokat a magyar rendeknek és megyei hatóságoknak rendelték alá.

1790-ben a Temesváron tartott nemzeti kongresszuson a szerbek politikai kívánságokat is megfogalmaztak. Itt a papságon, a nemességen és a katonákon túl már az egyre erősebbé váló szerb polgárság is képviseltette magát. A követek többek között választási jogot, külön területet és központi kormányzatot óhajtottak, de kinyilvánították azon igényüket is, hogy a megyei közigazgatás alá visszahelyezett részeket a szerbek szabad parasztként és ne jobbágyként éljenek. Bár a követelések közül több is megvalósult, így például az illír orvosi kancellária felállítására és az ortodox egyház bevett vallássá nyilvánítására is sor került, sőt a szerb püspökök meghívást kaptak a diéta felső táblájára, a területi önkormányzatot mégsem sikerült elérniük. A szerbség törekvése, hogy a Magyar Királyság területén élő történelmi nemzetekkel egyenrangúvá váljon, a magyar rendek politikai ellenállása miatt nem valósulhatott meg.

Társadalmi integrációjuknak nem kedvezett vallási különállásuk, de katonai szerepvállalásukból fakadó elkülönülésük, közvetlenül az uralkodóhoz való kötődésük sem. Nemességük a magyar vagy horvát rendi nemzetéhez képest csekélynek volt mondható, polgárságuk pedig nem tudott országos „kulcspozíciókat” betölteni. Ki kell emelnünk azonban ez utóbbiak kapcsán azt a kereskedőréteget, amely a cincároknak is nevezett balkáni vlahokkal együtt Magyarországon igen jelentős gazdasági szerepet töltött be. Ezen kereskedőkolóniák tagjai a világi értelmiség, polgárság más elemeivel együtt a szerb nemzeti ébredés kovászaként működtek, ez azonban már átvezet minket a magyarországi szerbség 19. századi történetébe. ♦

